

تبیین و سطح‌بندی عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها با تأکید بر مرزهای خشکی

ملیحه کبیری^۱
محسن جان‌پرور^۲
سیده‌های زرقانی^۳

چکیده

مطالعه مرزهای سیاسی از مباحث عمده در جغرافیای سیاسی محسوب می‌شوند. مرزها به دلیل ماهیت و کارکردی که دارند؛ به عنوان جداکننده قلمرو کشورها و مشخص‌کننده حد نهایی حاکمیت کشورها و نیز نقطه شروع تعامل و ارتباط کشورها با یکدیگر، از اهمیت بالایی برخوردار هستند. اما آنچه مسلم است، همه مرزها از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند. گاهی برخی از مرزها به دلایل گوناگون برای کشورها اهمیت بیشتری می‌یابند که این اهمیت بیشتر موجب افزایش توجه دولت‌ها به این مرزها می‌شود. این تحقیق سعی دارد تا عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها را شناسایی و سپس رتبه‌بندی نماید. براساس مطالعات صورت گرفته و مطابق نظریات و دیدگاه‌های موجود، ۴۰ شاخص بر اهمیت مرزها تأثیرگذار است که برای درک بهتر آنها را در قالب ۸ بُعد، طبقه‌بندی کردیم، به طوری که هر بُعد دارای پنج شاخص است. ابعاد به‌دست‌آمده شامل: بُعد جغرافیایی، بُعد جمعیتی، بُعد اقتصادی، بُعد فرهنگی، بُعد امنیتی-دفاعی، بُعد هویتی-حقوقی، بُعد سیاسی و بُعد منطقه‌ای و جهانی. برای تأیید ابعاد و شاخص‌های به‌دست‌آمده و نیز رتبه‌بندی آنها، پرسش‌نامه‌هایی طراحی و بین صاحب‌نظران در این زمینه، توزیع شد. نتایج به دست‌آمده براساس تحلیل آماری پرسش‌نامه‌ها، حاکی از این بود که تنها ۳ شاخص از مجموع ۴۰ شاخص استخراج شده، رد شدند و مابقی شاخص‌ها مورد تأیید قرار گرفتند. همچنین رتبه‌بندی ابعاد با توجه به میزان تأثیر آنها بر اهمیت مرزها، به‌صورت زیر به دست آمد: ۱- بُعد امنیتی-دفاعی؛ ۲- بُعد اقتصادی؛ ۳- بُعد سیاسی؛ ۴- بُعد جغرافیایی؛ ۵- بُعد منطقه‌ای و جهانی؛ ۶- بُعد جمعیتی؛ ۷- بُعد فرهنگی؛ ۸- بُعد هویتی-حقوقی.

واژگان کلیدی: مرز، مرزهای خشکی، اهمیت مرز.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

۲. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، نویسنده مسئول Email: janparvar@um.ac.ir

۳. دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۱۱

Expressing and Ranking the Factors Affecting the Importance of Borders with an Emphasis on Land Borders

Maliheh Kabiri

M.A. in Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Mohsen Janparvar¹

Assistant Professor of Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Seyyed Hadi Zarghani

Associate Professor of Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Abstract

Borders are important because they separate territories and determine sovereign states. However, all borders are not equally important. This study aims to identify key factors through which the importance of borders may be measured in order to contribute to scholarly endeavor on border management and border area planning. The increasing importance of border maintenance and control as well as spatial planning in border areas necessitate a comprehensive measurement of their importance. No current research has comprehensively investigated key factors in border importance measurement. Based on the existing relevant theories 40 indicators may be used to measure border importance. We classify them into 8 categories containing 5 indices. The 8 categories are entitled geographical, demographical, economic, cultural, security - defense, the identity - rights, political and regional and global categories. To confirm the dimensions and indicators, questionnaires were designed and were distributed among experts in the field. The results that are based on statistical analysis of the questionnaires, Showed that only three index of the 40 extracted Index, were rejected and the remaining indices were confirmed- rights dimension.

Keywords: Borders, Land borders, border importance.

مقدمه

مرزها و مطالعات مرزی از جمله مباحث مورد مطالعه در جغرافیای سیاسی هستند که از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای در این رشته برخوردارند. این اهمیت تا جایی است که در برخی از کشورها نظیر انگلستان، جغرافیای سیاسی را مترادف با مطالعات مرزی در نظر می‌گیرند. در واقع، دلیل اهمیت مرز در جغرافیای

1- Corresponding Author: janparvar@um.ac.ir

سیاسی این است که «مرز رابطه میان جغرافیا و سیاست است و تأثیر متقابل این دو را به خوبی آشکار می‌سازد، زیرا حکومت‌ها برای مشخص کردن قلمرو خود، به تعیین مرز نیاز دارند. همچنین هر حکومت به وسیله مرز از حکومت دیگر جدا می‌شود» (Mirhaydar, 2013, p. 24). به همین دلیل، مطالعات درباره مرزهای بین‌المللی در جغرافیای سیاسی جایگاه مهمی دارد. در گذشته این مطالعات در دو جهت متفاوت به شکل اطلاعیه‌ها و آزمایش‌های اصول کلی که به طبقه‌بندی منطقی از مرز منجر می‌شد و نیز به وسیله مقایسه مطالعات موردی شخصی انجام می‌شده است (Dikshit, 1995, p. 68). این روند مطالعاتی در زمینه مرزها تا اوایل دهه ۱۹۶۰م که جغرافیای سیاسی تحت تأثیر تسلط مطالعات کالبدی واحدهای سیاسی، به ویژه کشورها قرار داشت و اختلاف‌های مرزی توجه زیادی را به خود جلب کرده بودند، ادامه داشت (Drysedale & Blake, 1995, p. 11). در حالی که امروزه چنین مطالعاتی بسیار کم انجام می‌شود و شاید دلیل آن این باشد که رویکردهای پیکرشناختی (درباره شکل و ساختار فیزیکی کشورها) دیگر مرسوم نیستند. اکنون مرزها از نشانه‌های تفکیک حکومت‌های جدید هستند و با خطوط باریکی دو حکومت را از هم جدا می‌کنند و قلمرو رسمی اعمال اراده سیاسی آنها را نشان می‌دهند. امروزه خطوط مرزی ارزش حقوقی دارند و حدود آن را کشورهای همسایه و هم‌مرز به‌طور رسمی تعیین و علامت‌گذاری می‌کنند. وضعیت خطوط مرزی در سوابق سازمان ملل متحد نیز ثبت می‌شود؛ بنابراین ارزش بین‌المللی دارند، جامعه بین‌الملل آن را به رسمیت می‌شناسد. تعامل و ارتباط رسمی حکومت‌های مجاور از طریق گذرگاه‌ها و گمرک‌های مرزی تعریف شده برقرار می‌شود (Hafeznia, 2002, p. 300). علاوه بر این قوانین هر کشور بر پایه مرزها و صلاحیت‌ها استوار است. حقوق قانونی و مسئولیت‌ها به جایی که فرد در آن قرار دارد وابسته است و قوانین حکومت‌ها، صلاحیت حاکم را در چهارچوب مرزهای مشخص شده هر کشور تعیین می‌کنند. بنابراین امروزه به جای اینکه فقط مباحثی درباره تکامل یک خط مرزی خاص و ویژگی‌های کالبدی ایستای آن توصیف شود، بیشتر به بررسی اهمیت مرزها، تأثیرات مرزها بر الگوهای میان‌کنشی فضایی (جریان کالا، افکار و حرکت مردم)، طرز تلقی مرزنشینان، درجه نفوذپذیری مرزها (مانند نفوذپذیری در یک دوره و نفوذناپذیری در دوره‌ای دیگر، نفوذپذیری در برابر برخی کالاها و افراد و نفوذناپذیری در برابر کالاها و افراد دیگر و...) و تأثیر مرزها بر مناطق پیرامونشان، کنترل و مدیریت مرزها و... مورد توجه قرار می‌گیرد (Hafeznia & Janparvar, 2013, p. 45). در میان مباحث جدید مطرح شده در مطالعات مرزی، بررسی‌های صورت گرفته نشان‌دهنده آن است که شناخت عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها، اینکه چرا برخی از مرزها اهمیت بیشتری نسبت به مرزهای دیگر دارند (به‌عنوان مثال نگاهی به

مرزهای جمهوری اسلامی ایران نشان‌دهنده آن است که مرزهای شرقی کشور نسبت به مرزهای غربی اهمیت بیشتر دارند. از سوی دیگر مرزهای جنوبی کشور «مرزهای دریایی در خلیج فارس» نسبت به مرزهای شمالی «دریای خزر» اهمیت بیشتری دارند) و از سوی دیگر سطح‌بندی این عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها نیز یکی از موضوعاتی است که به‌صورت جامع و نظام‌مند مورد بررسی و مطالعه قرار نگرفته است. این امر سبب شده است که برنامه‌ریزی‌ها، آمایش و چگونگی کنترل و مدیریت مرزها با توجه به این عدم شناخت دچار مشکل شود و نتواند بهره‌وری لازم را فراهم آورد، زیرا عدم شناخت این عوامل و میزان تأثیر آنها تأثیر قابل توجهی در چگونگی برنامه‌ریزی، میزان هزینه و... دارد، که این خود موفقیت و عدم موفقیت در این زمینه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر این اساس پژوهش حاضر سعی دارد از منظر جغرافیای سیاسی، عوامل تأثیرگذار بر اهمیت مرزها را استخراج کرده تا از طریق شناخت این عوامل بتواند درک بهتری از مرزها به‌دست آورد و بر مبنای آن برنامه‌ریزی‌ها و آمایش مناطق مرزی و همچنین کنترل و مدیریت مرزهای خشکی را سامان‌دهی کند.

مباحث نظری تحقیق

مرز

مرزها خطوطی هستند که حدود بیرونی قلمرو سرزمین تحت حاکمیت یک حکومت ملت-پایه را مشخص می‌کنند. مرز عامل تشخیص و عامل جدایی یک واحد متشکل سیاسی یا یک کشور از دیگر واحدهای مجاور آن است (Hafeznia, 2006, p. 69). به بیان دیگر، مرزهای سیاسی مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد سیاسی از واحدهای دیگر هستند و خطوط مرزی خطوطی اعتباری و قراردادی‌اند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند (Mirhaydar, 2013, p. 213).

مرز خشکی

خطوط مرزی که در خشکی‌ها بین کشورها ترسیم می‌شود و جداکننده محدوده حاکمیت، مالکیت و صلاحیت حکومت‌ها در قلمرو فضایی هستند، مرزهای خشکی نامیده می‌شوند. این خطوط مرزی می‌توانند دارای شکل‌های مختلف باشند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

- مرزهای طبیعی مبتنی بر پدیده‌های جغرافیایی نظیر کوه، جنگل و باتلاق و ...
- مرزهای هندسی شامل مرزهای مستقیم، محدب و مقعر، بر مبنای خطوط مدارها و نصف النهارها و ...
- مرزهای منطبق بر توزیع فضایی گروه‌های قومی- مذهبی، شامل مرزهای پیشتاز، مرزهای قبل از سکونت، مرزهای تطبیقی، مرزهای متروکه، مرزهای تحمیلی و ...
- مرزهای انسانی جغرافیایی، شامل مرزها در امتداد خطوط جاده، راه آهن، کانال و ...

– و... (Janparvar, 2017: p.38-39).

مفهوم اهمیت مرز

عوامل گوناگونی موجب اهمیت یافتن یک مرز می‌شوند. مقصود از مرزهای دارای اهمیت، مرزهایی هستند که توجه دولت‌ها بر آنها معطوف شده و نیاز به کنترل بیشتر و در نتیجه گماشتن نیروهای مرزی و صرف هزینه‌های بیشتر جهت حفظ آنها است. این گونه مرزها به دلایلی که در این تحقیق به آنها خواهیم پرداخت، دولت‌ها و حتی ملت‌ها را بر آن می‌دارد تا مراقبت افزون‌تری جهت حفظ تمامیت و امنیت این مناطق داشته باشند. مرزها در هر کشوری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و همین امر نیز سبب می‌شود، حساسیت و نظارت ویژه‌ای بر آن وجود داشته باشد. اما، اهمیت مرز چیست و چرا نیازمند توجه ویژه است؟ مرزها پدیدآورنده وحدت سیاسی در قلمرو جغرافیایی هستند و الزاماً هم با وحدت طبیعی یا انسانی همراه نیستند. امنیت و استقلال هر کشور نیز مترادف سرزمین و مساحتی است که به نام آن کشور در اسناد بین‌المللی، وفاق‌های جهانی و حقوق فراملی در سطح جهان ثبت و تأیید شده است. مرزها همچنین نماد حاکمیت ملی یک کشور نیز محسوب می‌شوند و حساسیت مردم یک کشور به حفاظت از مرزها و نگهداری از مرز نشینان بر اساس مرزهای تعریف شده نیز شاخصی از حاکمیت ملی است و قلمرو این حاکمیت را نیز مرزها تعیین می‌کنند. مرزها تأثیر بسزایی نیز در توان اقتصادی و میزان مبادلات بازرگانان کشورهای مختلف با یکدیگر دارند و بدیهی است که امن یا ناامن بودن مرز تأثیر مستقیم بر شمار و کیفیت کاروان‌های تجاری خواهد داشت و یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را در رونق اقتصادی کشور دارا خواهد بود. این موارد سبب شده تا توجه به مرزها در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی بخش‌های تولیدی و بازرگانی از اولویت و اهمیت حیاتی و اساسی برخوردار شود.

مرزها در روابط دیپلماتیک کشورهای همسایه، منطقه و حتی فرمانطقه‌ای نیز تأثیرگذارند و از آنجایی که حریم‌های شناخته شده بر اساس میثاق‌های بین‌المللی و حقوق جهانی هستند، عاملی مهم برای ایجاد ثبات و آرامش میان کشورها یا اختلافات و منازعات و ادعاهای ارضی کشورها علیه یکدیگر به حساب می‌آیند. بر همین اساس نیز بخش مهمی از سیاست‌های خارجی و داخلی کشورها در تبعیت از چگونگی مرزهای مشترکشان با یکدیگر و موقعیت‌های ژئوپلیتیکی متأثر از مرزها شکل گرفته و تعریف می‌شوند. ارتباطات فرهنگی و روابط میان انسان‌ها به‌ویژه مرز نشینان نیز مؤلفه مهم دیگری در مرز است که در فرهنگ‌سازی یا تأثیرگذاری متقابل از فرهنگ‌ها و مجاورت‌های فرهنگی نقش مهمی دارد. قدرت نظامی نیز از عوامل تعیین کننده نیازهای یک کشور در مرزهای خشکی، آبی و حتی هوایی است که حراست و نحوه نظارت بر آن هریک به نوبه خود، بر نحوه شکل‌گیری نیروهای مسلح و قدرت نظامی یک کشور تأثیر گذارند.

اهمیت یافتن یک مرز، نیاز به کنترل، آمایش و برنامه‌ریزی برای آن مرز را بیش‌ازپیش افزایش می‌دهد. عمدتاً استعداد ایجاد تنش و کشمکش در مرزهای دارای اهمیت بیشتر است و به همین دلیل کنترل و نظارت بر آنها بیشتر و پرهزینه‌تر است. این کشمکش می‌تواند منشأ درونی یا بیرونی داشته باشد و ممکن است ناشی از قلمروخواهی کشور همسایه و یا به دلیل استقلال‌طلبی و عصیان‌گری مرزنشینان داخلی باشد. این دو عامل خود منبعث از عوامل متعددی است. البته صرف امنیتی شدن مرز منجر به اهمیت آن نمی‌شود. اهمیت ابعاد گوناگونی دارد، از جمله اهمیت اقتصادی، اهمیت نظامی، اهمیت سیاسی، اهمیت تاریخی، اهمیت فرهنگی و... (Janparvar, 2015, Class Notes).

تحلیل نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرتبط

بررسی‌های صورت گرفته نشان‌دهنده آن است که تاکنون در زمینه موضوع اهمیت مرزها کار خاص و کامل صورت نگرفته است، اما نظریات و دیدگاه‌های مرزی به‌صورتی به منازعات مرزی و امنیتی شدن مرزها و نیز تعاملات مرزی و غیره پرداخته‌اند که به‌نوعی می‌توان عواملی را از این نظریه‌ها و دیدگاه‌ها استخراج کرد که به صورت‌هایی با اهمیت مرزها نیز ارتباط دارد. این نظریه‌ها و دیدگاه‌ها به‌صورت ذیل هستند:

۱- نظریه پیتزهاگت: پیتزهاگت، با ارائه مدلی از کشورهای محصور در خشکی «های پوتیتکا»، دوازده مسئله بالقوه در دسرزا را که می‌توانند موجب منازعه و مشاجره کشورهای همسایه شوند، تشریح می‌کند (Haggett, 2003, p. 372). وی در نظریه خود به مباحث آب‌های مشترک، گروه‌های قومی و فرهنگی، بهره‌برداری‌های مشترک و... اشاره می‌کند. هر یک از این عوامل به‌صورتی می‌تواند زمینه اهمیت یافتن و برجسته‌تر شدن مرزها را با خود به همراه داشته باشند.

۲- نظریه سافر: سافر در نظریه‌اش ارتباطات در امتداد مرز بین دو کشور مجاور با سابقه تاریخی درگیری بین آنها را مورد بررسی قرار می‌دهد. او مرز رژیم صهیونیستی با لبنان را که شامل منطقه امنیتی تحت اشغال این رژیم است را به‌عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب می‌کند. همچنین او به‌صورت خلاصه مرز این رژیم با اردن و سوریه را نیز مورد مطالعه قرار می‌دهد. سافر در مطالعه خود روی تعاملات مردم، تجارت، استفاده از زیرساخت‌ها و تماس‌های دولت در سراسر مرز را مورد بررسی قرار می‌دهد. مفهوم اصلی در مدل سافر عبارت است از اینکه: «جایی که یک اقلیت در دو طرف مرز زندگی می‌کنند، باید انتظار برقراری روابط نزدیک بین آنها را داشت، حتی اگر مرز بین دو کشور مهر و موم شده و دشمنانه باشد». سافر با بیان این مفهوم گفته‌های مینگی را که اعلام کرده بود تعاملات در مرزهایی که خطر درگیری و تهدید دارند، وجود ندارد را به چالش کشید. او همچنین توضیح داد که در امتداد مرزهای خصمانه تعاملات عمدتاً

براساس روابط خانوادگی و تجارت محلی صورت می‌گیرد. علاوه بر این او ادعا می‌کند که ممکن است بین دولت‌ها در دو طرف مرز روابط برقرار شود، حتی اگر اوضاع در مرز خشونت‌آمیز باشد و در نهایت این امر زمینه‌ای برای برقراری صلح را فراهم می‌کند. سافر در کار خود به این نتیجه می‌رسد که روابط بین دو کشور وابسته است به قدرت اتصال منطقه مرزی و اندازه جمعیت اقلیتی که در دو طرف مرز زندگی می‌کنند (Soffer, 1994, pp. 188-190). با توجه به نظریه سافر می‌توان قرارگیری یک گروه قومی واحد در دو سوی مرزهای یک کشور را به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر اهمیت یافتن مرزها در نظر گرفت.

۳- نظریه نیومن: وی برای تسهیل و توسعه تعاملات فرامرزی و مدیریت بهتر مرزها فرضیات و شرایطی را ضروری می‌داند: مسائل سرزمینی حل شده باشد و هیچ منازعه‌ای بر سر محل مرز و نحوه تعیین آن وجود نداشته باشد؛ تعامل فرامرزی در چارچوب قانون آسان شود. مرز بیش از آن که از تبادلات میان کشورهای همسایه مثل تبادل مسافر و مهاجرت نیروی کار جلوگیری کند، آنها را تسهیل کند؛ مرز به نوعی دربردارنده مفهوم امنیت است. مرز بیشتر از اینکه منشأ درگیری و منازعه باشد، منشأ قدرت است. چراکه با پروژه‌های اقتصادی مشترک سطح رفاه را بالا برده و دغدغه‌های جنگ را از بین برد. امکان بهره‌برداری مشترک از منابع وجود داشته باشد. رشد اقتصادی دوجانبه از طریق تعامل بین طرفین، پایه و اساس مرزهای آرام است (ایجاد پارک‌های صلح و مناطق تجارت آزاد)؛ ایجاد حکومت‌های محلی در این زمینه مناسب و کارساز است. خدمات اورژانسی و حمل و نقل نمونه‌هایی از مواردی است که نشان می‌دهند چگونه در کشورهای همسایه حکومت‌های محلی می‌توانند مناطق یکپارچه کارکردی را در اطراف مرزها ایجاد کنند (Afshordi & Janparvar, 2013, pp. 77-78).

۴- دیدگاه کشمکش‌های مرتبط با سیاست‌های بین‌المللی: دو مطالعه صورت گرفته در زمینه کشمکش‌های مرتبط با سیاست‌های بین‌المللی (Goertz & Diehl, 1992) تلاش کرده‌اند که براساس موقعیت‌های تجربی کشمکش‌های بین کشورها را به صورت کلی مورد بررسی قرار دهند. در ابتدا هاس (۱۹۹۶) براساس یک مدل واقعی استدلال کرد که کشمکش‌های بین‌المللی در نتیجه علائق ستیزه‌جویانه کشورها و ملاحظات قدرت نظامی کشورها شکل می‌گیرد. البته، این برای توضیح کشمکش بین کشورها کفایت نمی‌کند. زیرا براساس نظریه (هاس) این مدل فاکتورهای سیاست داخلی و تأثیر آنها بر اصول سیاست خارجی را در نظر نمی‌گیرد (Huth, 1996, p. 16). گورتز و دیل نیز کشمکش‌های سرزمینی را در دو سطح مطالعه کردند. در ابتدا آنها شکل‌گیری کشور را مطالعه کردند و تلاش کردند توضیح دهند که چگونه کشمکش‌ها در این سطح ایجاد می‌شود و دوم کشمکش‌هایی که بین دو یا چند کشور ایجاد می‌شود را مطالعه کردند. آنها ۱۶۰ مورد از تبادلات سرزمینی بین کشورها را در دو دوره قبل از ۱۹۱۴ و بعد از ۱۹۱۴ مورد بررسی قرار

دادند. گورتز و دیل به صورت آماری (نسبت تولید آهن به استیل و مصرف انرژی)، اهمیت نسبی سرزمین (اندازه سرزمین مورد مناقشه) و فشارهای توسعه طلبانه در داخل کشور (رشد جمعیت، رشد اقتصاد و گسترش قلمرو اولیه) را مطالعه کردند. آنها کشف کردند که بیشتر کشمکش‌هایی که قبل از سال ۱۹۱۴ اتفاق می‌افتاد مرتبط با امکانات نسبی کشورها و فشارهای توسعه طلبانه بود که نقش مهمی را در کشمکش‌های بین کشورها در این دوره بازی می‌کرد. بنابراین، بعد از دوره ۱۹۱۴ دو فاکتور خیلی مهم، فشارهای توسعه طلبانه و اهمیت وسعت سرزمین در ایجاد کشمکش‌ها نقش مهمی ایفا کرده است. از دو مطالعه گذشته می‌توان فاکتورهایی که ممکن است در درگیری‌های سرزمینی مؤثر باشند را بدین صورت خلاصه کرد. اول موقعیت ژئواستراتژیک سرزمین‌های مورد مشاجره است. کشورها هنوز هم نگران امنیت ملی خود هستند، بنابراین اهمیت بالای سرزمین از نظر ژئواستراتژیک برای کشورها در درگیری‌ها و منازعه با همسایگان حول سرزمین از اهمیت بالایی برخوردار است. دوماً، کشمکش‌ها می‌تواند زمانی اتفاق بیفتد که منابع باارزش اقتصادی از موقعیت ژئوآکونومیک در سرزمین‌های مورد رقابت در مناطق مرزی مانند هیدروکربن‌ها، ماهی‌ها، منابع آب، و... برخوردار باشد. این منابع نقش مهمی را در کشمکش‌های موجود دارا هستند (Afshordi & Janparvar, 2013, p. 68).

۵- دیدگاه کشمکش‌های مرتبط با عوامل قومی و مذهبی: قومیت بر مرزهایی دلالت دارد که بر مبنای تبارشناسی‌های مشترک و ویژگی‌های فرهنگی از قبیل زبان، دین، آداب، ارزش‌ها، سنت‌ها، نمادها، تاریخ، فولکلور و اصالت جغرافیای مشترک ساخته شده‌اند (Kivisto, 2006, p. 12). به طوری که تلاش‌های وسیعی از حیث سیاسی برای فرایندهای یک‌پارچه‌سازی اروپا صورت می‌پذیرد، در جهتی دیگر بسیاری از تمناهای محلی که با ملی‌گرایی قومی پیوند خورده است مستقیماً منجر به جنگ‌های خونین سرزمینی می‌گردد، نظیر آنچه که در بالکان و قفقاز رخ داده است (Ó Tuathail & others, 2001, p. 967). این خود نشان‌دهنده شکل‌گیری و برجسته‌تر شدن مرزهای جدیدی در جهان در قالب مرزهای قومیتی می‌شود که کشمکش‌ها و اختلافات بین کشورها را افزایش می‌دهد. این مسائل قومیتی در امتداد مرزها می‌تواند زمینه همکاری دو کشور برای کنترل قومیت و مسائل چالش‌زای ناشی از آنها را فراهم کند. از سوی دیگر، بسیاری از رویدادهای اخیر مؤید این عقیده و یگانه است که تأثیر مذهب بر سیاست در دوره‌هایی رخ می‌دهد که مدت‌ها تصور می‌شد از حوزه عمومی کنار رفته است. این روند منحصر به یک یا دو کشور نبوده، بلکه ویژگی فراگیر سیاست جهان معاصر است. می‌توان گفت، در جهان امروز نمونه‌های بسیاری از اختلافات مربوط به عوامل قومی و مذهبی وجود دارد که به صورت‌های مختلف مرزها را تحت

تأثیر قرار می‌دهند. از جمله این اختلافات می‌توان به مبارزات ارضی در کشمیر بین هند و پاکستان، ایرلند شمالی و... اشاره کرد (Afshordi & Janparvar, 2013, p. 70).

۶- دیدگاه کشمکش‌های مرتبط با میراث تاریخی: در گذشته‌های دورتر قدرت‌های جهانی یا منطقه‌ای می‌توانستند مرزهای موردپسند خود را میان مستعمرات خود یا میان خود و کشورهای ضعیف‌تر تحمیل کنند. در دنیای کنونی، گاه پیش می‌آید که قدرت‌های برتر، در شرایطی ویژه، به خود اجازه می‌دهند برای پایان بخشیدن به جنگ و ناامنی میان دو یا چند کشور درگیر در منازعات مرزی و سرزمینی تحمیل کنند (Mojtahedzadeh, 2002, p. 49). از سوی دیگر، قدرت‌های استعماری مرزها را در پشت مناطق با منابع طبیعی فراوان ترسیم می‌کردند. مناطق بی‌طرف گذشته بین عربستان سعودی، عراق و کویت مثال خوبی در این زمینه است. دو منطقه بین دولت سعودی و دولت بریتانیا در نیابت از عراق و کویت در سال ۱۹۹۲ ترسیم شد. بنابراین منطقه بی‌طرفی با عراق، به شکل لوزی بین دو طرف ایجاد شد، که این خود میراث تاریخی برای کشمکش و اختلافات بین دو کشور در سال‌های بعد را به وجود آورد (Afshordi & Janparvar, 2013, p. 70).

۷- دیدگاه تأثیرات قرارگیری یک گروه قومی در دو سوی مرز بر کنترل مرزها: یکی دیگر از عواملی که کنترل مرزهای کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، قرارگیری یک گروه قومی واحد در دو سوی مرزهای یک کشور است. این گروه قومی با توجه به اشتراکات و خویشاوندی‌هایی که دارند، بر کیفیت و چگونگی کنترل مرزهای کشور تأثیرگذار هستند. به‌عنوان مثال قرارگیری گروه قومی واحد بلوچ در منطق، مرزی که دارای دنباله در فراسوی مرزهای کشور در کشور همسایه پاکستان است، به‌صورت‌های مختلف توانایی و ظرفیت لازم برای تأثیرگذاری بر کنترل مرزهای کشور را دارند (Yousofi, 2014, pp. 136-138).

۸- مدل مارتینز: مارتینز در سال ۱۹۹۴ استدلال کرد که شرایط محیطی و انسانی موجود در دو طرف مرز هر کشور سبب توسعه و یا ایجاد مانع در روابط بین دو کشور می‌شود و نفوذپذیری مرز را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر پایه این استدلال مارتینز تعامل در مناطق مرزی را به چهار سناریوی مترقی تقسیم کرد: منطقه مرزی بیگانه^۱، منطقه مرزی همراه^۲، منطقه مرزی وابسته^۳ و منطقه مرزی یک‌پارچه^۴ (Martinez, 1994, pp. 3-5).

همان‌طور که در نظریهٔ مارتینز مشخص می‌شود، به هر میزان مناطق مرزی به سوی یک پارچگی پیش بروند، زمینه برای تعامل در مناطق مرزی بیشتر فراهم می‌شود و از سوی دیگر کنترل مرزها سخت‌تر می‌شود.

۹- مدل هاوس: برای توضیح تعاملات متقابل مرزی، جان هاوس مدل عملیاتی از روش‌های مطالعات روابط بین‌المللی مانند کشمکش در تعامل قدرت، ارتباطات اجتماعی و تحلیل سیاست‌ها و تعاملات را تولید کرده است (House, 1982, p. 8). این مدل ارائه‌شده از سوی هاوس یک مدل تجربی است که در مرز بین ایالات متحده و مکزیک در ریوگراندا ارائه شده است. این مورد منحصر به فرد مطالعاتی نشان‌دهندهٔ فاصله‌های بزرگ اقتصادی و اجتماعی در سراسر مرز است. هدف اصلی این مدل این است که بفهمد چگونه روابط نامتقارن بین دو کشور همسایه در شکل‌های مختلف تعامل، سراسر مرز بین دو کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۱۰- نظریهٔ ریچاردسن: ریاضی‌دان لوئیز ریچاردسن^۴ در کتابی فریبنده تحت عنوان آمار منازعات کشنده^۵ در زمینهٔ اختلاف‌های مرزی، جنگ را حیاتی می‌پنداشت. او در این کتاب، قبل از دورهٔ موشک‌های قاره‌پیما ثابت می‌کند استعداد روابط بین‌ناحیه‌ای (از جمله مشاجره) تابع تعداد همسایگان است (Haggett, 2003, p. 379). بر این اساس می‌توان گفت که میزان اختلاف‌های مرزی کشورها رابطهٔ مستقیمی با تعداد همسایگان آنها دارد.

۱۱- مدل مدیریت مرزهای زمینی بلیک: جرارد اچ بلیک^۶ یکی از جغرافی‌دان‌هایی که مطالعات گسترده‌ای در زمینهٔ مرزها انجام داده است، بیان می‌کند که اهداف هر راهبرد مدیریت مرزی به صورت اولیه توسط اهداف سیاست خارجی ملی تعیین خواهد شد. مناطق مرزی دارای این استعداد و توانایی هستند که به منطقه‌ای پیشرفته و شکوفا تبدیل شوند. برای این منظور بلیک، شاخص‌های زیر را برای مدیریت مرزها در نظر می‌گیرد: الف) مدیریت خط مرزی؛ ب) مدیریت دسترسی؛ ج) مدیریت امنیت؛ د) مدیریت منابع فرامرزی؛ ه) مدیریت زیست‌محیطی؛ و) مدیریت بحران (Blake, 1998, pp. 55-59).

-
1. Coexistent borderlands
  2. Interdependent borderlands
  3. Integrated borderlands
  4. Lewis Richardson
  5. The Statistic of Deadly Quarrels
  6. Gerard H Blake

۱۲- دیدگاه آمایش مناطق مرزی: براساس این دیدگاه، مناطق مرزی به دلیل مجاورت با کشورهای خارجی و شرایط جغرافیایی و سیاسی حاکم بر آنها، ویژگی‌های خاص خود را دارد که جزء لاینفک آنها به‌شمار می‌رود. این ویژگی‌ها تأثیرات مستقیمی بر روند توسعه مناطق مرزی دارد، چنانچه این ویژگی‌ها مورد توجه قرار نگیرد، تأثیرات منفی بر روند توسعه و امنیت این مناطق می‌گذارد و به‌عنوان تهدیدی در برابر توسعه عمل خواهد کرد. اما اگر مورد توجه قرار گیرد و در فرایند برنامه‌ریزی توسعه و آمایش آن مناطق به کار گرفته شود، اثرات مثبتی از خود به جای می‌گذارد و از تهدید به فرصت تبدیل می‌شود. این ویژگی‌ها به‌صورت کلی عبارت‌اند از: دوری از مرکز؛ انزوای جغرافیایی؛ ناپایداری سکونت؛ تبادل‌های مرزی؛ تفاوت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی با مناطق داخلی کشور؛ تهدیدات خارجی؛ ضدیت سیستمی (Zarghani, 2007, pp. 160-161).

۱۳- دیدگاه مدیریت مرزهای دریایی: این دیدگاه جهت دستیابی به شاخص‌های مؤثر در مدیریت مرزهای دریایی، نظریات و مدل‌های مرزی و مرتبط با مرز را مورد بررسی قرار داده که نتایج حاصل از آن نشان‌دهنده آن است که در زمینه مدیریت مرزهای دریایی ۲۵ شاخص که به‌صورت دوطرفه عمل می‌کنند، تأثیرگذار هستند. از آنجا که مرزهای دریایی در دریاها نیمه‌بسته دارای دو طرف هستند و شاخص‌های مؤثر بر مدیریت مرزها به‌صورت دوطرفه عمل می‌کنند، بهترین الگو برای مدیریت مرزهای دریایی، الگوی دوطرفه است یعنی دو کشور دارنده مرزهای مشترک باید به‌صورت مشارکتی مرزهای بین خود را مدیریت کنند (Afshordi & Janparvar, 2013, pp. 299-306).

روش تحقیق

روش کلی تحقیق حاضر توصیفی و تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق روش کتابخانه‌ای، اینترنتی و میدانی (پرسش‌نامه) است. پرسش‌نامه به‌گونه‌ای طراحی شده است که شامل دو بخش است. در بخش نخست پاسخ‌دهندگان می‌بایست ۴۰ عامل استخراج‌شده از نظریات و دیدگاه‌های مختلف مربوط به بحث در طیف پنج‌گزینه‌ای (خیلی زیاد تا خیلی کم) تأیید یا رد می‌کردند و در گام دوم به هریک از عوامل در ابعاد مورد نظر وزنی (از یک تا پنج) اختصاص می‌دادند. جامعه آماری انتخاب‌شده برای پاسخ به پرسش‌نامه‌ها شامل سه گروه ۱- اساتید و اعضای هیئت‌علمی: شامل اساتید رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و...؛ ۲- دانشجویان و فارغ‌التحصیلان مقطع دکتری در رشته‌های فوق؛ ۳- مسئولین اجرایی: شامل مسئولین اجرایی کشور در حوزه مرزبانی؛ می‌باشد. روش نمونه‌گیری در این تحقیق به‌صورت تصادفی است و برای تعیین حجم نمونه از فرمول تعیین حجم نمونه جامعه محدود با سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شده است که باید ۳۵ پرسش‌نامه توزیع می‌شد که جهت

دستیابی به اطلاعات دقیق‌تر حدود ۷۵ پرسش‌نامه توزیع گردید، اما در نهایت تعداد ۳۵ پرسش‌نامه تکمیل شده کامل جمع‌آوری گردید و تحلیل بر اساس ۳۵ پرسش‌نامه صورت گرفت.

جدول (۱): آزمون کرانباخ قابلیت اطمینان

		N	%
Cases	Valid	34	97.1
	Excluded ^a	1	2.9
Total		35	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.893	40

پایایی پرسش‌نامه‌ها از طریق آزمون سازگاری و ثبات (آلفای کرانباخ)، مورد بررسی قرار گرفت. آلفای کرانباخ در قالب میانگین همبستگی‌های دورنی میان اجزاء سنجش‌کننده محاسبه می‌شود. هرچه آلفای کرانباخ به ۱ نزدیک‌تر باشد، پایایی سازگاری دورنی بیشتر است. در ارزیابی پرسش‌نامه‌های تحقیق حاضر، آلفای کرانباخ پایایی مطلوبی را نشان داد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، ضریب آلفا ۰.۸۹۳ است که از ۰.۷ بیشتر است و نشان‌دهنده وجود پایایی مطلوب در پرسش‌نامه است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش یافته‌های پرسش‌نامه‌ای در بخش اول به وسیله نرم‌افزار SPSS و با استفاده از آزمون T-Test داده‌ها برای تأیید یا رد وجود رابطه معنادار بین عوامل استخراج شده و اهمیت مرزها مورد ارزیابی قرار گرفته است. در بخش دوم یافته‌های تحقیق که وزندهی و سطح‌بندی عوامل مدنظر بوده، این وزندهی عوامل از طریق میانگین‌گیری هر یک در قالب ابعاد و هم در قالب عوامل تشکیل‌دهنده هر یک از این بخش‌ها از طریق نرم‌افزار SPSS انجام شده است.

یافته‌های تحقیق

استخراج عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها

بررسی و تحلیل نظریه‌ها و دیدگاه‌ها و مدل‌های موجود درباره مرزها، نشان‌دهنده آن است که عوامل متعددی می‌توانند به صورت‌های مختلف اهمیت مرزها را تحت تأثیر قرار دهند. مهم‌ترین این عوامل که از نظریات و دیدگاه‌ها می‌توان استخراج نمود، شامل ۴۰ مورد یا شاخص است که این شاخص‌ها را برای درک بهتر در قالب ۸ بخش یا بُعد تنظیم کرده‌ایم که شامل: بُعد جغرافیایی، بُعد جمعیتی، بُعد اقتصادی،

یافته‌های پرسش‌نامه‌ای

آمار توصیفی

به‌منظور استفاده از نظرات محققان و صاحب‌نظران مربوطه، پرسش‌نامه بین سه گروه اساتید و اعضای هیئت علمی در رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل؛ دانشجویان و فارغ‌التحصیلان مقطع دکتری در رشته‌های مذکور و همچنین پرسنل مرزبانی با حداقل مدرک کارشناسی ارشد؛ با درصدهای زیر توزیع و تکمیل شد:

تحلیل داده‌ها بر اساس آزمون T-Test جهت تأیید یا رد عوامل

در این تحقیق برای افزایش جنبه علمی کار، هریک از عوامل استخراج‌شده مؤثر بر اهمیت مرزها از طریق داده‌های پرسش‌نامه‌ای و انجام آزمون تی تست جهت تأیید یا رد، مورد ارزیابی قرار گرفت. در این آزمون انحراف معیار اهمیت بالایی دارد، به‌طوری‌که اگر انحراف معیار کمتر از ۰/۰۵ باشد، رابطه برقرار خواهد بود و تأیید می‌شود. جداول ذیل، این آزمون را برای ۴۰ شاخص مطرح‌شده نشان می‌دهد:

جدول (۳): آزمون T-test

	One-Sample Test					
	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
Lower					Upper	
ژئومورفولوژی مرز (لندفورم‌ها و فرایندها)	6.900	35	.000	1.02941	.7259	1.332
دوری از مرکز (مسافت)	8.370	35	.000	1.02941	.7792	1.279
انزوای جغرافیایی طبیعی (توپوگرافی)	4.545	35	.000	.70588	.3899	1.0218
موقعیت جغرافیایی مرز	10.055	35	.000	1.32353	1.0557	1.5913
شکل مرز	7.257	35	.000	1.05882	.7620	1.3557

ادامه جدول (۳):

ویژگی‌های کمی جمعیت ساکن در مرز	5.374	35	.000	.85294	.5300	1.1759
کیفیت جمعیت	5.745	35	.000	1.00000	.6458	1.3542
پیوندهای خویشاوندی با فراسوی مرز	11.080	35	.000	1.26471	1.0325	1.4969
توزیع و پراکنندگی جمعیت در مناطق مرزی	9.519	35	.000	1.05882	.8325	1.2851
عبور و مرور غیرمجاز ساکنین مرزی	9.055	35	.000	1.17647	.9121	1.4408
سطح توسعه متفاوت در دوسوی مرز	10.616	35	.000	1.32353	1.0699	1.5772
وجود منابع مشترک مرزی (سیال و ثابت)	10.752	35	.000	1.35294	1.0969	1.6089
منابع و ذخایر منطقه مرزی با ارزش اقتصادی بالا	11.259	35	.000	1.44118	1.1808	1.7016
موقعیت گذرگاهی منطقه مرزی	8.211	35	.000	1.26471	.9513	1.5781
وضعیت توسعه اقتصادی منطقه مرزی	9.639	35	.000	1.20588	.9514	1.4604
پیوندهای قومی- نژادی با فراسوی مرز	9.929	35	.000	1.29412	1.0290	1.5593
پیوند دینی- زبانی در دو سوی مرز	10.752	35	.000	1.35294	1.0969	1.6089
پیوندهای فرهنگی مرزنشینان با مرکز	4.186	35	.000	.73529	.3779	1.0927
سطح توسعه فرهنگی در منطقه مرزی	4.112	35	.000	.70588	.3567	1.0551
روحیه و ویژگی‌های خاص فرهنگی مرزنشینان	3.583	35	.001	.58824	.2543	.9222
موقعیت استراتژیک منطقه مرزی	13.467	35	.000	1.52941	1.2984	1.7605
وجود پارک‌ها و مناطق امنیتی دفاعی حفاظت شده	1.576	35	.124	.29412	-.0855	.6737

ادامه جدول (۳):

وجود همسایه‌های بی‌ثبات و ناامن	16.602	35	.000	1.67647	1.4710	1.8819
تراکم تهدیدات	12.900	35	.000	1.55882	1.3130	1.8047
قراردادهای نظامی دول همسایه با قدرت‌های معارض فرامنطقه‌ای	9.500	35	.000	1.11765	.8783	1.3570
وجود آثار باستانی شاخص در مناطق مرزی	.533	35	.598	.08824	-.2485	.4250
وجود مدفن مفاخر و اسطوره‌های دینی و ملی در مناطق مرزی	.725	35	.473	.11765	-.2124	.4477
وجود ابهام در قراردادها	4.992	35	.000	.94118	.5576	1.3248
تعلقات تاریخی	4.924	35	.000	.70588	.4142	.9975
عدم پذیرش قراردادهای منعقدہ پیشین از سوی دولت‌های جدید	5.800	35	.000	.85294	.5537	1.1521
سیاست ارتباطی دو کشور هم‌مرز	10.971	35	.000	1.14706	.9343	1.3598
سیاست‌های داخلی در مورد مناطق مرزی	8.535	35	.000	1.14706	.8736	1.4205
ایدئولوژی و راهبردهای دو کشور هم‌مرز	10.495	35	.000	1.29412	1.0433	1.5450
سیاست مرزی	8.990	35	.000	1.14706	.8875	1.4066
نظام سیاسی دو کشور همسایه	7.099	35	.000	.97059	.6924	1.2487
قرارگیری در یک منطقه ناامن	14.466	35	.000	1.61765	1.3901	1.8451
تعداد همسایگان	5.193	35	.000	.85294	.5188	1.1871
ساختار ژئوپلیتیک منطقه	7.895	35	.000	1.00000	.7423	1.2577
ساختار ژئوپلیتیک جهانی	4.894	35	.000	.67647	.3952	.9577
حضور و حمایت برخی کشورها و قدرت‌ها در کشور هم‌مرز	11.565	35	.000	1.38235	1.1392	1.6255

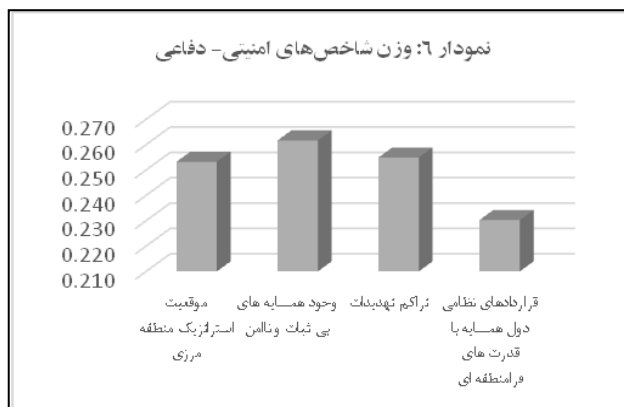
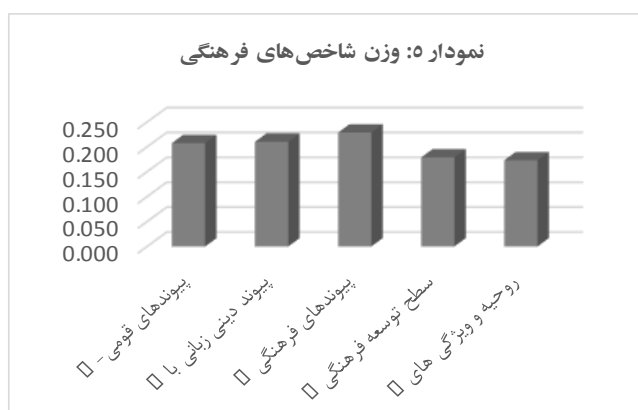
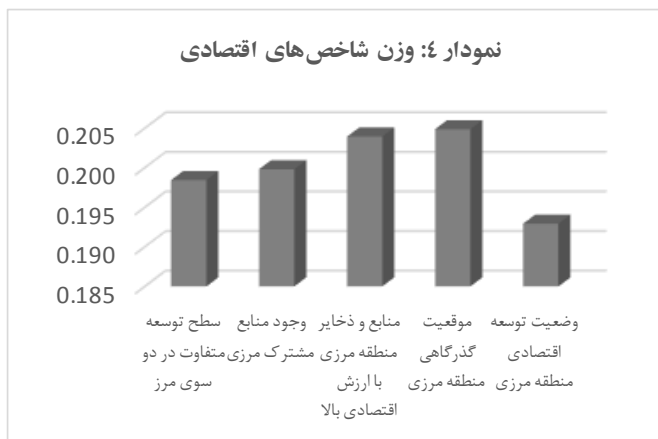
در مجموع جهت پاسخ‌دهی به سؤال تحقیق حاضر باید گفت اهمیت مرز دارای جنبه‌ها و ابعاد گوناگونی است و عوامل و فاکتورهای مختلف و پرتعدادی بر اهمیت‌داشتن و یا کم‌اهمیت‌بودن مرزها می‌تواند مؤثر باشد. نتایج حاصل از تحقیق حاضر براساس یافته‌های کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه‌ای نشان‌دهنده آن است که

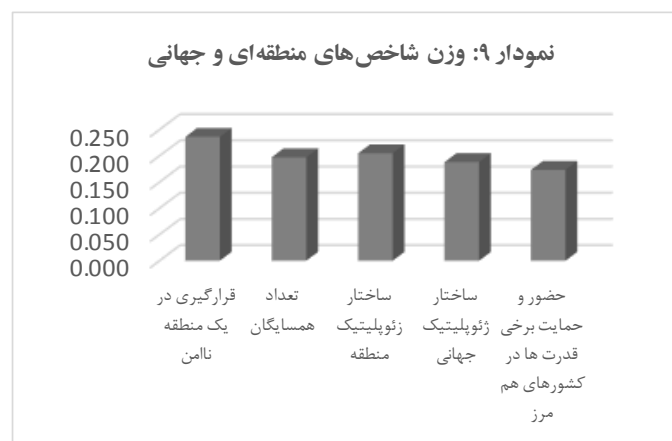
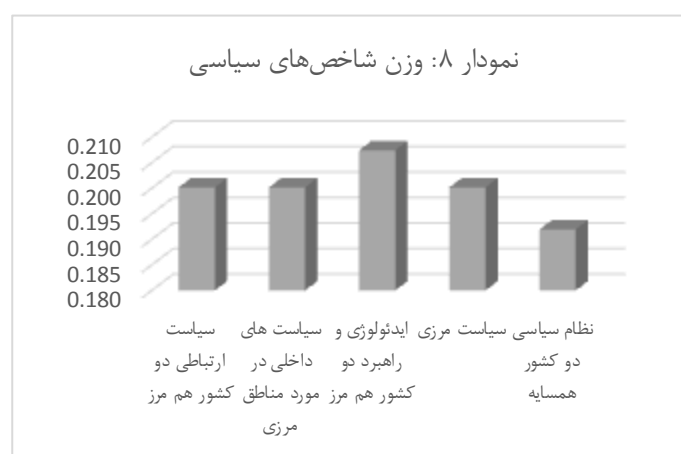
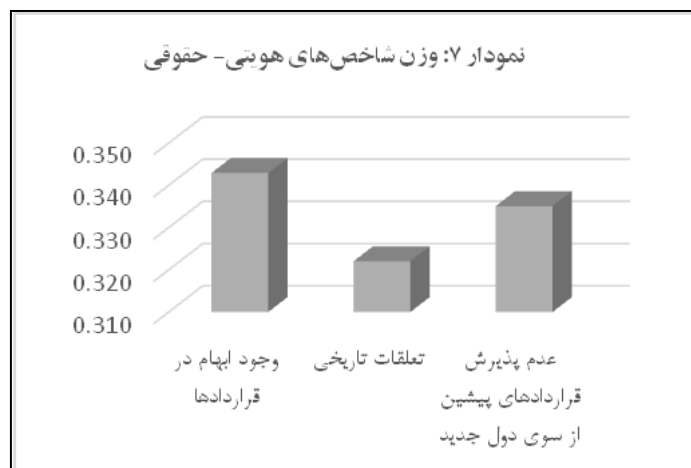
عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها شامل چهار مورد است که برای درک بهتر می‌توان آنها را در قالب هشت بُعد که هر بُعد، خود دارای پنج شاخص است، تقسیم‌بندی کرد. البته باید توجه داشت که با وجود تأیید همه این شاخص‌ها در بخش یافته‌های کتابخانه‌ای برخی از شاخص‌ها نظیر «وجود پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده نظامی» در بُعد امنیتی- نظامی و دو شاخص «وجود آثار باستانی شاخص» و نیز «وجود مدفن مفاخر و اسطوره‌های دینی و ملی در مناطق مرزی» مربوط به بُعد هویتی- حقوقی، در ارزیابی پرسش‌نامه‌ها مورد تأیید قرار نگرفته و رد شدند.

سطح‌بندی شاخص‌ها

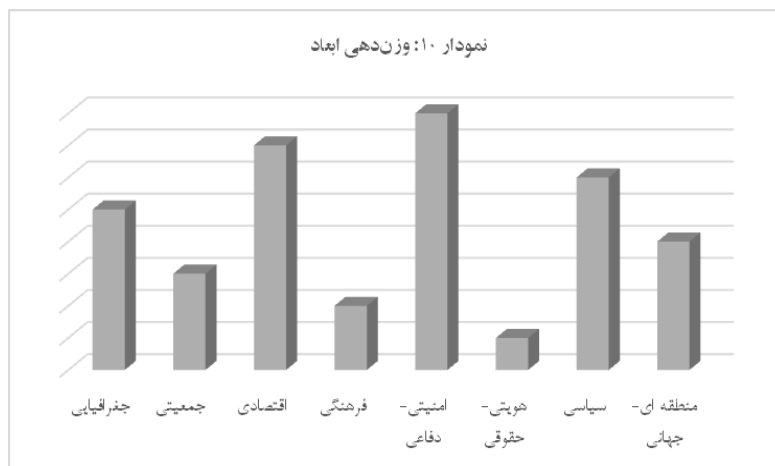
برای اینکه بتوان عوامل مؤثر اهمیت مرزها را سطح‌بندی کرد از نرم‌افزار SPSS و به روش تخصیص نقطه‌ای استفاده شده است. مبتنی بر این روش هریک از عوامل در قالب ابعاد مدنظر وزن‌دهی شده است و در گام دوم وزن هریک از ابعاد هشت‌گانه محاسبه شده است. این وزن‌ها به صورت ذیل است:

نتایج حاصل از داده‌های پرسش‌نامه‌ای جهت سطح‌بندی عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها نشان‌دهنده آن است که این عوامل دارای وزن یکسانی نیستند، بلکه هر یک متناسب با شرایط و فضای جغرافیایی قرارگیری مرز، دارای وزن‌های متفاوت و اثرگذاری متفاوت بر مرزها هستند. به نحوی که بُعد امنیتی - دفاعی بیشترین وزن را به خود اختصاص داده است و بُعد هویتی - حقوقی نیز، کمترین وزن را به خود اختصاص داده است که در نمودار زیر، وزن هر یک از این ابعاد را می‌توان مشاهده کرد.

نتیجه‌گیری

مرزهای سیاسی و مناطق مرزی، مشخص‌کننده حلدّ نهایی حاکمیت کشورها و محل تلاقی و برخورد حکومت‌ها و ملت‌های هم‌جوار هستند، همچنین تعامل و ارتباط با جهان پیرامون نیز از این نقاط صورت می‌گیرد. بنابراین مرزها فی‌نفسه حائز اهمیت هستند، ولی گاهی عامل یا عواملی موجب افزایش یا کاهش این اهمیت از جنبه‌های گوناگون می‌شوند. تاکنون تحقیقات انجام‌شده در مورد اهمیت مرزها، محدود به عوامل منجرشونده به اهمیت ژئوپلیتیکی، اهمیت نظامی و کارکردهای ارتباطی یا امنیتی مرز بوده است. بنابراین در این تحقیق تلاش شده است کلیه عواملی که به یک مرز اهمیت می‌بخشند تا حد امکان به صورت جامع استخراج شده و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرند. در بخش نظری تحقیق، عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها بر اساس مطالعه نظریه‌ها و دیدگاه‌ها و منابع موجود مرتبط با مرز، جمع‌آوری گردد. مطابق این بررسی‌ها، ۴۰ عامل را می‌توان در افزایش اهمیت مرزها مؤثر دانست که برای درک بهتر در ۸ بُعد، به صورت زیر بخش‌بندی شده‌اند.

۱- بُعد جغرافیایی: ژئومورفولوژی مرز؛ دوری از مرکز (مسافت)؛ انزوای جغرافیایی طبیعی؛ موقعیت جغرافیایی مرز؛ شکل مرز؛ ۲- بُعد جمعیتی: ویژگی‌های کمی جمعیت ساکن در مرز؛ کیفیت جمعیت؛

پیوندهای خویشاوندی با فراسوی مرز؛ توزیع و پراکندگی جمعیت در مناطق مرزی؛ عبور و مرور غیرمجاز ساکنین مرزی؛ ۳- بُعد اقتصادی: سطح توسعه متفاوت در دو سوی مرز؛ وجود منابع مشترک مرزی (سیال و ثابت)؛ منابع و ذخایر منطقه مرزی با ارزش اقتصادی بالا؛ موقعیت گذرگاهی منطقه مرزی؛ وضعیت توسعه اقتصادی منطقه مرزی؛ ۴- بُعد فرهنگی: پیوندهای قومی- نژادی با فراسوی مرز؛ پیوندهای دینی- زبانی در دو سوی مرز؛ پیوندهای فرهنگی مرزنشینان با مرکز؛ سطح توسعه فرهنگی در منطقه مرزی؛ روحیه و ویژگی‌های خاص فرهنگی مرزنشینان؛ ۵- بُعد امنیتی- دفاعی: موقعیت استراتژیک منطقه مرزی؛ وجود پارک‌ها و مناطق امنیتی- دفاعی حفاظت‌شده در منطقه مرزی؛ وجود همسایه‌های بی‌ثبات و ناامن؛ تراکم تهدیدات؛ قراردادهای نظامی دول همسایه با قدرت‌های معارض فرماندهی؛ ۶- بُعد هویتی- حقوقی: وجود آثار باستانی شاخص در مناطق مرزی؛ وجود مدفن مفاخر و اسطوره‌های دینی و ملی در مناطق مرزی؛ وجود ابهام در قراردادها؛ تعلقات تاریخی؛ عدم پذیرش قراردادهای منعقدۀ پیشین از سوی دولت‌های جدید؛ ۷- بُعد سیاسی: سیاست ارتباطی دو کشور هم‌مرز؛ سیاست‌های داخلی در مورد مناطق مرزی؛ ایدئولوژی و راهبرد دو کشور هم‌مرز؛ سیاست مرزی؛ نظام سیاسی دو کشور همسایه؛ ۸- بُعد منطقه‌ای جهانی: قرارگیری در یک منطقه ناامن؛ تعداد همسایگان؛ ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای؛ ساختار ژئوپلیتیک جهانی؛ حضور و حمایت برخی کشورها و قدرت‌ها در کشور هم‌مرز.

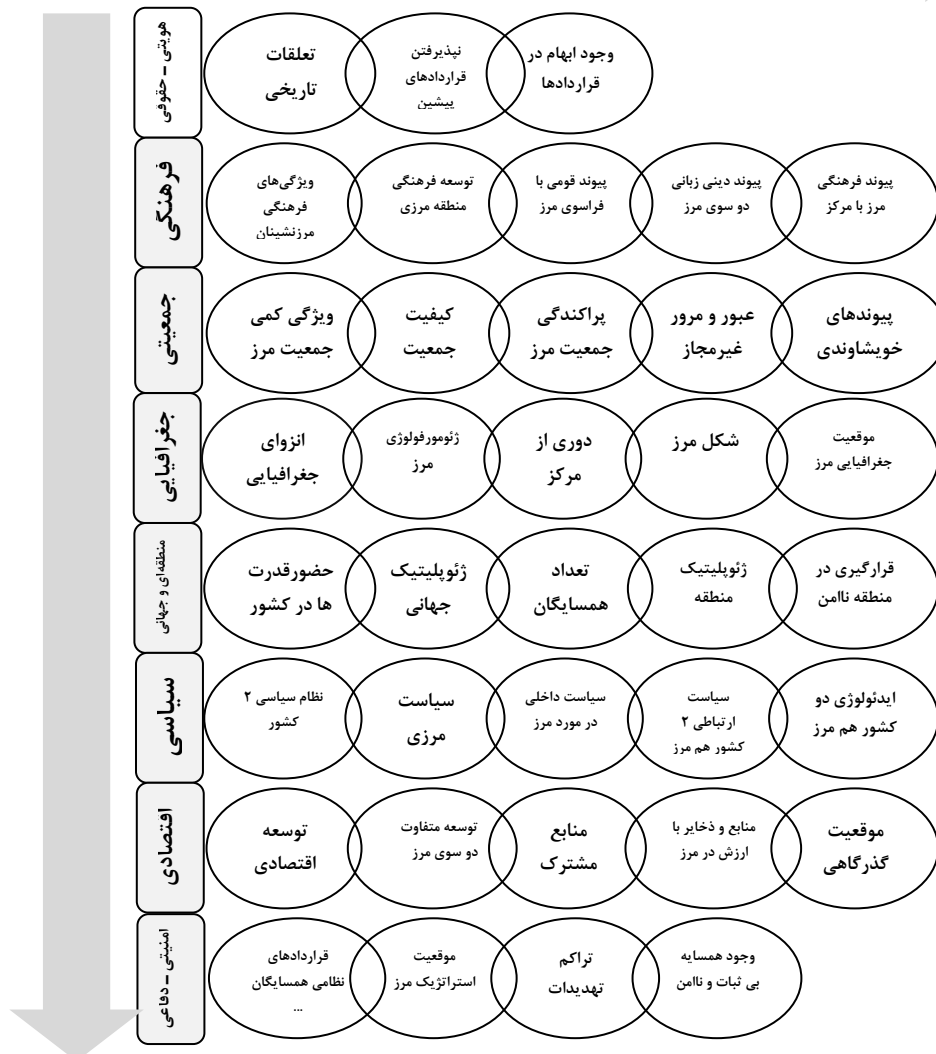
در بخش یافته‌های کتابخانه‌ای، هریک از این عوامل ضمن تبیین نظری با بیان مثال‌ها و نمونه‌هایی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و اثبات گردید. هم‌زمان پرسش‌نامه‌ای طراحی شد تا جهت رد یا تأیید هریک از عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها، از نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان نیز استفاده شود. پرسشنامه مزبور بین ۷۵ نفر از صاحب‌نظران دانشگاهی و مسئولین اجرایی حوزه مرزی توزیع شد که در نهایت ۳۵ پرسش‌نامه تکمیل گردید. یافته‌های حاصل از پرسش‌نامه‌ها نشان داد که مسئولین و صاحب‌نظران نیز شاخص‌های استخراج‌شده را تأیید کردند و تنها ۳ شاخص از ۴۰ شاخص شامل «وجود پارک‌ها و مناطق امنیتی- دفاعی حفاظت‌شده در منطقه مرزی»، «وجود آثار باستانی شاخص در منطقه مرزی» و «وجود مدفن مفاخر و اسطوره‌های دینی و ملی در مناطق مرزی» رد شد. همچنین سطح‌بندی شاخص‌ها در هریک از ابعاد ۸ گانه با کمک وزن‌دهی شاخص‌ها به روش تخصیص نقطه‌ای، نشان داد که در بُعد جغرافیایی، شاخص «موقعیت جغرافیایی مرز»؛ در بُعد جمعیتی، شاخص «پیوندهای خویشاوندی با فراسوی مرز»؛ در بُعد اقتصادی، شاخص «موقعیت گذرگاهی منطقه مرزی»؛ در بُعد فرهنگی، شاخص «پیوندهای فرهنگی مرزنشینان با مرکز»؛ در بُعد امنیتی- دفاعی شاخص «وجود همسایه‌های بی‌ثبات و ناامن»؛ در بُعد هویتی- حقوقی، شاخص «وجود ابهام در قراردادها»؛ در بُعد سیاسی، شاخص «ایدئولوژی و راهبرد دو کشور هم‌مرز» و سرانجام در بُعد منطقه‌ای و جهانی، شاخص «قرارگیری در یک منطقه ناامن» به‌عنوان تأثیرگذارترین شاخص‌ها در بُعد مربوط به خود، انتخاب شدند. همچنین در پایان هریک از ابعاد به ترتیب زیر رتبه‌بندی

شد: ۱- بُعد امنیتی- دفاعی؛ ۲- بُعد اقتصادی؛ ۳- بُعد سیاسی؛ ۴- بُعد جغرافیایی؛ ۵- بُعد منطقه‌ای و جهانی؛ ۶- بُعد جمعیتی؛ ۷- بُعد فرهنگی؛ ۸- بُعد هویتی- حقوقی.

در پایان تحقیق، بر اساس میزان تأثیر عوامل و شاخص‌های تأییدشده در اهمیت مرزها، مدل زیر به دست

آمد:

ترتیب شاخص‌ها بر اساس وزن در ابعاد مختلف (از اهمیت کم به زیاد)

نمودار ۱۱: عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها متناسب با بعد و وزن

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد استخراج شده است. نویسندگان از حمایت‌های دانشگاه فردوسی مشهد، جهت انجام تحقیق حاضر نهایت تشکر و قدردانی را دارند.

References

- Afshordi, M. A., & Janparvar, M. (2013). *Modeling of territorial border management* (Case Study: maritime borders of iran in persian gulf). Tehran: sndu. [In Persian].
- Blake, H. G. (1998). *The objective of land boundaries management*. UK: IBRU.
- Dikshit, R. (1995). *Political geography*. New Delhi. Tata Mc Grow – Hill
- Draysdl, J., & Blake, H. (1995). *Political geography of the middle east and north africa*. Translated by Dooreh Mir Haider. Tehran: Foreign Ministry Institute of Political and International Studies.
- Goertz, G., & Diehl, P. (1992). *Territorial changes and international conflict*. London: Routledge.
- Hafeznia, M. R. (2006). *Principles and concepts of geopolitics*. Mashhad: Papoli Publications. [In Persian]
- Hafeznia, M. R., & Janparvar, M. (2013). *Borders and globalization* (A brief look at Irans Borders). Tehran: Research institute of Strategic Studies. [In Persian].
- Hafeznia, M. R. (2002). *Political geography of Iran*. Tehran: SAMT Publication [in Persian].
- Haggett, P. (2003). *Geography a new combination*. Translated by Goudarzi Nejad. Volume I. Tehran: Publication Samt.
- House, J. (1982). *Frontier on the Rio Grand: A Political Geography of Development and Social Deprivation*. Clarendon Press: Oxford.
- Huth, P. (1996). *Standing your ground: territorial disputes and international conflicts*. the University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Janparvar, M. (2015). *Class notes unpublished*. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad.[In Persian].
- Janparvar, M. (2017). *New attitude to border studies* (concepts, principles and theories). Iranian Association of Geopolitics Publication. [in Persian]
- Kivisto, P. (2006). *Multiculturalism in a global society*. translate: Godarzi Mirzaei. National Center for Globalization Studies, [In Persian].
- Martinez, O. (1994). the dynamics of border interaction: new approaches to border analysis. in C. Schofield (ed.), *Global Boundaries: World Boundaries*, Vol. 1, Routledge, London, pp. 1-15
- Mirhaydar, D. (2013). *Foundations of Political geography*. 20 edit. Tehran: SAMT Publication [in Persian].
- Mojtahedzadeh, P. (2002). *Political geography & geopolitics*. Tehran: SAMT Publication. [in Persian].

- Ó Tuathail, G., & others., (2001). *The geopolitics thoughts twentieth century*. Translation by Mohammad Reza Hafeznia & Hashem Nasiri. Tehran: Institute for Political and International Studies Publications. [In Persian]
- Soffer, A. (1994). *Forms of coexistence and transborder cooperation in a hostile area*. Political Boundaries and Coexistence, Peter Lang, Berne, pp. 182-191.
- Yousofi, R. (2014). *The evaluation of the effects of the placement of an ethnic minority on both sides of the border on border control*. (Case study: Baloch ethnic group along the borders of Iran and Pakistan). M A thesis. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian].
- Zarghani, S. H. (2007). Geopolitical factors affecting the role and function of the border, with an emphasis on Iran's borders. *Geopolitics Quarterly*, [In Persian]. Vol3. No2. [In Persian].